

Trendology of Linguistic Studies in Quranic Research

Roohallah Mohammad Ali
Nejad Omran*

Corresponding author, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran; alinejad@atu.ac.ir

Fardin Darabi Meydani

Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran; fardindarabi@atu.ac.ir

Abstract

The linguistic examination of sacred texts, particularly the Qur'an, offers a more precise and profound understanding of religious concepts. The value of literary currents in Qur'anic studies lies mainly in their methodological role — that is, what these currents actually accomplish within the process of research and interpretation. Clarifying this role requires categorizing and examining their various functions. Given the diversity of approaches and the possibility of multidimensional analysis, this study proposes a classification of literary currents (and their sub-branches) in exegesis and linguistics based on three criteria: application (religious-adaptational versus critical approach), historical period (historicist, structuralist, universal/generative, and functionalist linguistics), and content (cognitivist versus non-cognitivist theory). A current is considered distinct if it exhibits traits such as social identity, foundational principles and presuppositions, fluidity and dynamism, a population of adherents, systemic/network identity, and demonstrable influence. Drawing on surveys of Qur'anic studies among scholars in Iran, the Arab world, and the West, the study argues that Qur'anic linguistics has developed into an independent branch of knowledge. Western scholars predominantly favor a critical approach in application, while Islamic scholars favor a religious approach; over time, Western scholarship has also progressed through four historical phases — historicism (diachronic and synchronic), structuralism, universal/generative grammar, and functionalism (context-oriented). By contrast, contemporary Qur'anic studies in the Islamic world remain largely centered on historicism, engaging only sporadically and briefly with functionalist or universal linguistic approaches.

Keywords: modern linguistics, literary trend, trendological analysis, linguistic analysis, religious texts

Received: 2026-04-06 ■ Revised: 2026-07-05 ■ Accepted: 2026-07-15

Mohammad Ali Nejad Omran, R., & Darabi Meydani, F. (2026). Trendology of linguistic studies in Quranic research. *Language Science Studies*, 13(23), 72-98. <https://doi.org/10.22054/ls.2024.82466.1684>

DOI: [10.22054/ls.2024.82466.1684](https://doi.org/10.22054/ls.2024.82466.1684) ■ <https://ls.atu.ac.ir>

Publisher: Allameh Tabataba'i University ■ ISSN: 2423-7728 ■ e-ISSN: 2538-2551

Language Science Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1. Introduction

Language is a structural-communicative system composed of grammar and vocabulary, through which humans convey meaning in spoken and written forms. The scientific study of language is called linguistics. In examining the Qur'an as a sacred text, one must distinguish between two currents: the traditional current, which has continued from the time of revelation to the present day, and the current influenced by the Western literary and philosophical atmosphere, which was introduced into Qur'anic studies by Orientalists and Muslim intellectuals. The present research, relying on both literary-linguistic and literary-philosophical origins, analyzes the language of the Qur'an from the perspective of linguistic sciences and examines and categorizes the various linguistic currents of the Qur'an in the Islamic world.

2. Literature Review

Numerous studies have been conducted in the field of linguistic approaches to sacred texts, including the Qur'an. Salari Rad (2006) examined various theories in religious linguistics and analyzed both cognitive and non-cognitive approaches. Khosropanah (2007) analyzed literary and linguistic currents and compared different approaches. Abbasiyan Chaleshtari (2018) investigated a new approach to the study of religious language and the interaction between language and religion. Bakhshian et al. (2019) examined the impact of religious linguistics on the philosophy of religion, particularly Hick's theories. Ajeli et al. (2022) analyzed linguistic models in Islamic rational theology. A review of the research indicates that in the Islamic world, the dominant approach in linguistic analyses has been a religious one; however, the fundamental question is whether these studies can be classified merely as a single current, or whether they differ substantially from the Western linguistic perspective.

3. Methodology

The present research has been conducted using a descriptive-analytical method with a library-documentary approach. Data were collected by referring to authoritative sources in three geographical-intellectual domains (the Western world, the Arab world, and Iran). The analytical framework is based on a tripartite model that categorizes linguistic currents of religious texts according to three main criteria: (1) application (religious approach versus critical approach), (2) historical period (historicism, structuralism, universal/generative, and functionalism/contextualism), and (3) content (cognitive theories versus non-cognitive theories). For quantitative-qualitative analysis, the data obtained from examining scholars in each domain are presented in two tables (a qualitative table and a percentage-quantitative table) to enable a systematic comparison of dominant approaches.

4. Results

The findings reveal fundamental differences among linguistic currents across the three domains. Regarding application, the critical approach prevails in the West, subjecting sacred texts to historical and hermeneutic critique, while the religious approach dominates in the Islamic world, employing linguistics to affirm the Qur'an's inimitability and sanctity. Regarding the historical period, the West has evolved through historicism, structuralism, universal grammar, and functionalism, whereas the Islamic world remains largely within historicism, with only occasional attention to structuralism and functionalism. Regarding content, non-cognitive theories, which view religious propositions as expressions of values and emotions, are predominant in the West, while cognitive theories, which regard religious language as representing objective and transhistorical truths, prevail in the Islamic world. Furthermore, "semantics" is the most frequent subfield across all three domains, indicating the central importance of meaning in religious linguistic studies. These differences are rooted in divergent epistemological foundations (revelatory in Islam versus secular in the West) and profoundly influence the interpretation of sacred texts.

5. Conclusion

Linguistic analysis of religious texts as an intellectual current flourished in Europe from the 18th century and reached its peak in the 20th century. The fundamental differences between Western and Islamic approaches in terms of goals and methods reflect the cultural and historical influences on the study of language and meaning. In the Western world, the critical approach is accompanied by non-cognitive theories that enable humans to interpret sacred texts based on free reason, whereas in the Islamic world, the religious approach, with cognitive theories grounded in logical and rational reasoning, views language as a means of conveying religious beliefs and values. These differences not only affect the interpretation of religious texts but also contribute to a deeper understanding of cultural and philosophical interactions between the two worlds. Ultimately, linguistic analysis of religious texts can help us better understand religious meanings and values and apply them in everyday life.

جریان‌شناسی مطالعات زبان‌شناختی در پژوهش‌های قرآنی

نویسنده مسئول، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران؛ alinejad@atu.ac.ir

روح‌الله محمدعلی نژاد عمران*

گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران؛ fardindarabi@atu.ac.ir

فردین دارابی میدانی

چکیده

با بررسی زبان‌شناختی متون مقدس، به‌ویژه قرآن، می‌توان به درک دقیق و درست‌تری از متون مقدس دست یافت. تحقیق در حوزه زبان و نحوه استفاده از الگوها و ساختارهای زبانی می‌تواند در شناخت بهتر مفاهیم و معانی عمیق دینی کمک‌کننده باشد. ارزش جریان‌های ادبی در مطالعات قرآنی، بیش از هر چیز به نقش روش‌شناختی آنها بازمی‌گردد؛ به این معنا که باید دید این جریان‌ها در فرایند تحقیق و تفسیر متن چه کاری انجام می‌دهند. برای روشن شدن این نقش، لازم است کارکردهای گوناگون این جریان‌ها را دسته‌بندی و بررسی کنیم. با توجه به تنوع رویکردها و تحلیل‌های چندبعدی، پژوهش حاضر جریان‌های ادبی را براساس کاربرد، دوره تاریخی و محتوا دسته‌بندی کرده است. اگر جریانی دارای ویژگی هویت اجتماعی، اصول و فروض، سیلان و پویایی، جمعیت و افراد، هویت شبکه‌ای (سیستمی) و اثرگذاری بود، می‌توان آن را به‌مثابه یک جریان قلمداد کرد. با بررسی‌های انجام‌شده در مطالعات قرآنی اندیشمندان ایران، جهان عرب و جهان غرب می‌توان گفت که زبان‌شناسی قرآنی به شاخه‌ای از علم بدل شده است. اندیشمندان جهان غرب، نسبت به جریان‌های ادبی و زبان‌شناختی، عمدتاً رویکردی انتقادی دارند و در میان اندیشمندان جهان اسلام، رویکرد دینی غالب است و در گذر زمان، نگاه جهان غرب به این چهار دوره (تاریخ‌گرایی (در زمانی و هم‌زمانی)، ساخت‌گرایی، همگانی (زایشی) و نقش‌گرا (بافت‌بنیاد)) تغییر پیدا کرده است. این در حالی است که در حوزه مطالعات قرآنی معاصر در جهان اسلام، آنها عمدتاً تاریخ‌گرایی را دنبال کرده‌اند و کم‌وبیش و گذرا به سراغ زبان‌شناسی کارکردگرایا همگانی رفته‌اند.

کلیدواژه‌ها: زبان‌شناسی نوین، جریان ادبی، تحلیل جریان‌شناختی، تحلیل زبان‌شناختی، متون دینی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۱۷ ■ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۴/۱۴ ■ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۲۴

محمدعلی نژاد عمران، روح‌الله و دارابی میدانی، فردین. (۱۴۰۵). جریان‌شناسی مطالعات زبان‌شناختی در پژوهش‌های قرآنی. علم زبان، ۲۳(۲۳)، ۷۲-۹۸. <https://doi.org/10.22054/ls.2024.82466.1684>

وبگاه نشریه: <https://ls.atu.ac.ir> ■ DOI: 10.22054/ls.2024.82466.1684

ناشر: دانشگاه علامه طباطبائی ■ شابا چاپی: ۲۴۲۳-۷۷۲۸ ■ شابا الکترونیک: ۲۵۳۸-۲۵۵۱

۱. مقدمه

زبان نظامی ساختاری-ارتباطی است که از دستور زبان و واژگان^۱ تشکیل شده است که انسان‌ها معنا را با آن به صورت گفتاری و نوشتاری منتقل می‌کنند. مطالعه علمی زبان را زبان‌شناسی می‌نامند. بررسی‌های انتقادی زبان‌ها، مانند فلسفه زبان، روابط بین زبان و اندیشه، چگونگی نمایش تجربه و غیره، حداقل از زمان گورگیاس^۲ و افلاطون^۳ در تمدن یونان باستان مطرح بوده است. متفکرانی مانند ژان ژاک روسو^۴ استدلال کرده‌اند که زبان از احساسات سرچشمه می‌گیرد، درحالی‌که دیگرانی مانند امانوئل کانت^۵ استدلال کرده‌اند که زبان‌ها از تفکر عقلانی و منطقی سرچشمه می‌گیرند. فیلسوفان قرن بیستم مانند لودویگ ویتگنشتاین^۶ استدلال کردند که «فلسفه در واقع مطالعه خود زبان است. زبان به تدریج از نظام‌های ارتباطی اولیه جدا شده و آن زمانی است که انسان‌های اولیه، توانایی شکل‌دهی به نظریه ذهن و قصد مشترک را به دست آوردند» (Hauser, et al., 2002).

در بررسی قرآن در مقام متن مقدس، باید تفکیک دو جریان را در نظر داشت: اول، جریان اولیه‌ای که از زمان شروع نزول قرآن تا عصر حاضر ادامه دارد و به اصطلاح به آن جریان سنتی می‌گویند. این جریان آثار قابل توجهی را به خود اختصاص داده است که در نسل‌های بعدی و در دوره معاصر تفاسیر سیاقی و بیانی را به وجود آوردند؛ دوم، جریانی که عمدتاً برخاسته از فضای ادبی و فلسفی غرب بود و خاورشناسان و روشنفکران مسلمان، آن را در قالب گفتمان زبان‌شناختی وارد مباحث قرآنی کردند. بر این اساس، در پژوهش پیش‌رو، با اتکا بر دو خاستگاه ادبی-زبانی و ادبی-فلسفی، زبان قرآن به مثابه متنی مقدس، از منظر علوم زبان‌شناختی مورد تحلیل قرار می‌گیرد و جریان‌های مختلف زبان‌شناختی قرآن در جهان اسلام (اعم از جریان سنتی و جریان متأثر از غرب) بررسی و دسته‌بندی خواهند شد.

تحلیل زبان‌شناختی در حوزه قرآن (و متون دینی) ابتدا از مطالعه زبان در حوزه منابع تاریخی شفاهی و نوشتاری شکل گرفت و برخی از شاخه‌های این تحلیل، از نظر رویکرد، کیفی‌تر و جامع‌تر از دیگر شاخه‌ها هستند. کریستال^۷ (267: 1981) معتقد است که بررسی متون دینی از منظر زبان‌شناختی به «مطالعه متون ادبی و اسناد شفاهی و مکتوب، احراز اصالت و شکل اصلی آنها و تعیین معنای آنها» اطلاق می‌شود. باین حال، می‌توان زبان‌شناسی را اصطلاحی جامع در نظر گرفت که با حوزه‌های مختلفی از جمله فلسفه زبان، سبک‌شناسی، بلاغت، نشانه‌شناسی، فرهنگ‌شناسی و ترجمه ارتباط دارد.

مقاله حاضر، به بررسی و طبقه‌بندی جریان‌های ادبی زبان‌شناختی قرآن در جهان اسلام و غرب می‌پردازد و می‌کوشد تا با ارائه مدلی سه‌گانه (کاربرد، دوره و محتوا)، نشان دهد که چرا جهان اسلام در تاریخ‌گرایی مانده و غرب به کارکردگرایی روی آورده است؛ همچنین تفاوت این دو رویکرد را بر اساس خاستگاه ادبی-زبانی در برابر خاستگاه ادبی-فلسفی تبیین می‌کند.

¹. lexicon

². Gorgias

³. Plato

⁴. Rousseau, J.

⁵. Kant, I.

⁶. Wittgenstein, L.

⁷. Crystal, D.

۲. پیشینه پژوهش

در حوزه رویکردهای زبان‌شناختی به متون مقدس و از آن جمله قرآن، پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است. سالاری‌راد (۱۳۸۵) به نظریه‌های مختلف در زبان‌شناسی دینی و تحلیل دو رویکرد شناختی^۱ و غیرشناختی^۲ در فهم زبان دین و متون دینی پرداخته است. این تحقیق به درک بهتر چگونگی تأثیر زبان بر فهم معانی دینی کمک می‌کند.

خسروپناه (۱۳۸۶) به تحلیل و بررسی جریان‌های ادبی و زبان‌شناختی و شناسایی و مقایسه رویکردهای مختلف در این حوزه پرداخته است. این تحقیق به روشن شدن زمینه‌های نظری و عملی زبان‌شناسی دینی کمک می‌کند.

عباسیان چالشتی (۱۳۹۷) رویکردی جدید در مطالعه زبان دینی و بررسی چگونگی تعامل زبان و دین در متون مقدس را بررسی کرده است. این رویکرد به گسترش افق‌های تحقیقاتی در تحلیل زبان‌شناختی متون دینی کمک می‌کند.

بخشیان و همکاران (۱۳۹۸) به بررسی تأثیر زبان‌شناسی دینی بر فلسفه دین، به‌ویژه نظریات هیک^۳ پرداخته است. این تحقیق می‌تواند به درک بهتر ارتباط بین زبان و فلسفه دین و چگونگی تأثیر زبان بر تفکر فلسفی کمک کند.

اجلی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «بررسی مدل زبان‌شناسی کلام عقلی اسلامی» به تحلیل مدل‌های زبان‌شناسی در کلام عقلی اسلامی و بررسی چگونگی استفاده از زبان‌شناسی در تحلیل متون کلامی می‌پردازند. این تحقیق به فهم عمیق‌تری از مباحث کلامی و نقش زبان در آن اشاره دارد.

مرور پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که در جهان اسلام، به‌دلیل نهاده شدن سنت دیرپای ادبی-زبانی (همانند علوم بلاغت، تفسیر بیانی و اصول فقه) و نیز با انگیزه اعتقادی کشف اعجاز قرآن، رویکرد غالب در تحلیل‌های زبان‌شناختی، رویکردی دینی بوده است. با این حال، آنچه همچنان مبهم باقی مانده و نیازمند کاوش بیشتر است، این پرسش اساسی است که آیا این مطالعات در جهان اسلام، صرفاً به‌لحاظ شکلی و ظاهری (استفاده از واژگان زبان‌شناسی جدید) در قالب یک جریان واحد قابل طبقه‌بندی هستند، یا اینکه از حیث نتیجه تفسیری و رویکرد بنیادین (دینی در برابر انتقادی)، تفاوتی ماهوی با نگاه زبان‌شناختی جهان غرب دارند؟ به عبارت روشن‌تر، آیا زبان‌شناسی نوین در دست مفسر مسلمان، صرفاً ابزاری برای تأکید بر تقدس متن است، در حالی که در دست خاورشناس، ابزاری برای تاریخی‌انگاری آن؟ از این‌رو، مقاله حاضر با هدف پاسخ به این پرسش‌ها، به‌طور خاص به بررسی جریان مطالعات زبان‌شناختی دینی در جهان اسلام و همچنین، نسبت سنجش‌گرانه چهار موج زبان‌شناسی نوین (تاریخ‌گرا، ساخت‌گرا، همگانی و کارکردگرا) با متون مذهبی (به‌ویژه قرآن) خواهد پرداخت.

۳. بحث

زبان‌شناسی، دانشی نسبتاً جدید است که به تدریج شاخه‌های مستقلی از آن پدید آمد و با سرعت زیادی گسترش یافت و در علوم مختلف انسانی کاربردهای فراوانی یافت. زبان‌شناسی و شاخه‌های آن کاربردهای متنوع و فراوانی در زمینه مطالعات قرآنی دارند که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود.

^۱. cognitive

^۲. non-cognitive

^۳. Hick, J.

۴-۱. تحلیل زبان شناختی و ادبی از دیدگاه کاربرد

نسبت بین تحلیل زبان شناختی و تحلیل ادبی، رابطه‌ای پیچیده و متقابل است. هر دو حوزه به بررسی زبان و ادبیات می‌پردازند، اما از زوایای متفاوت و با اهداف مختلف. جریان ادبی به تحلیل و تفسیر آثار ادبی، ژانرها و سبک‌های نوشتاری می‌پردازد. این حوزه به زیبایی‌شناسی، داستان‌گویی و تأثیرات اجتماعی و فرهنگی ادبیات توجه دارد. از سوی دیگر، زبان‌شناسی به تحلیل زبان و ساختارهای زبانی در متون دینی می‌پردازد و بررسی می‌کند که چگونه مفاهیم دینی از طریق زبان منتقل می‌شوند. در زمینه کاربرد، این رویکرد بیشتر با دیدگاه دینی و انتقادی مطرح می‌شود.

۴-۱-۱. تحلیل زبان شناختی متون دینی

یکی از مباحث کلیدی مورد توجه فیلسوفان دین، تحلیل متون دینی از منظر زبان شناختی است. این بحث به‌ویژه در قرن بیستم مورد توجه قرار گرفت و ریشه‌های آن به افکار افلاطون و ارسطو بازمی‌گردد. تیلیش^۱ (۱۳۸۱) در آثار خود، تلاش می‌کند تا بین فرهنگ معاصر و مسیحیت تاریخی، ارتباط برقرار کند و رویکردش به الهیات را عملی می‌داند. او در تلقی نمادین از زبان دینی، تأکید می‌کند که عباراتی مانند «خداوند، شبان من است» و «خداوند، صخره است» به معنای حقیقی و ظاهری خود اشاره ندارند، بلکه به مفاهیمی چون «عنایت و پناه دادن» الهی اشاره دارند.

این رویکرد نمادین به زبان دینی می‌تواند به بحث‌های فلسفی و منطقی که پوپر^۲ مطرح می‌کند، مرتبط باشد. پوپر و همکاران (۲۰۰۸) در مصاحبه‌ای به عدم قطعیت خود درباره وجود خدا اشاره و برخی از اشکال بی‌خدایی را مغرورانه و جاهلانه رد کرده است. او اصطلاح «عقل‌گرایی انتقادی»^۳ را برای توصیف فلسفه خود معرفی کرد و به انتقاد از دیدگاه تجربه‌گرایانه‌ای پرداخت که برخی گزاره‌ها را خطاناپذیر می‌داند. به گفته پوپر، این گزاره‌ها توصیفاتی هستند که در چارچوب نظری خاصی قرار دارند. دو مفهوم کلیدی در فلسفه و منطق پوپر، نظریه ابطال‌پذیری و معناداری هستند که در تحلیل استدلال‌ها و بحث‌های فلسفی به کار می‌روند. این نظریه می‌تواند به زبان‌شناسی نقش‌گرا^۴ مرتبط شود؛ جایی که مطالعه زبان بر اساس «گفتمان» انجام می‌شود.

ارتباط بین زبان‌شناسی دینی و فلسفه پوپر، نشان‌دهنده این است که چگونه زبان و تفکر انتقادی می‌توانند به درک عمیق‌تری از مفاهیم دینی و مسائل مربوط به آن کمک کنند. این مباحث نه تنها به تحلیل متون دینی کمک می‌کنند، بلکه به ما امکان می‌دهند تا به پرسش‌های عمیق‌تری در زمینه وجود خدا و معنای زندگی بپردازیم.

در جهان عرب نیز بر اهمیت زبان‌شناسی و عقلانیت تأکید شده و تلاش می‌شود تا زبان عربی و متون دینی با نیازهای معاصر هماهنگ شوند. ابن عاشور بر ارتباط آثارش با دنیای مدرن تأکید دارد و معتقد است که زبان اساساً مبهم است و برای تعیین مقصود گوینده، باید تمام بافت اطراف کلمه در نظر گرفته شود. او بر این باور است که اساس شرع باید عقلانی باشد و احکام آن باید برای همه اقشار جامعه، یکسان باشد تا به تحقق اتحاد گروهی کمک کند. در این زمینه، ابن عاشور در تفسیر جامع «التحریر و التئیر» به تفکر عقلانی و نکات بلاغی اشاره می‌کند (ابن عاشور، ۱۴۲۰). شاهین بر به‌کارگیری روش‌های زبان‌شناختی جدید در قرائت‌های قرآنی تأکید کرده است. او به بررسی مسائل پیچیده زبان کلاسیک از جمله آوایی مانند همزه و صورت‌های نامنظم در

^۱. Tillich, P.

^۲. Popper, K.

^۳. critical rationalist

^۴. functional linguistics

یک کلمه می‌پردازد (شاهین، ۱۴۲۷). به‌طور کلی، در جهان عرب، روند تحولی هدفمند در عرصهٔ زبان‌شناسی و نیز بازاندیشی دینی در جریان است که طی آن، اندیشمندانی همچون زکی پاشا، ابن عاشور و شاهین، با رویکردی عقلانی و مدرن، به هماهنگ‌سازی زبان عربی و متون دینی با مقتضیات عصر جدید پرداخته‌اند. این تلاش‌ها نه‌تنها به غنای زبان و ادبیات عربی کمک می‌کند، بلکه به درک بهتر مفاهیم دینی و اجتماعی نیز می‌انجامد.

رویکرد دینی زبان‌شناسان ایران به‌طور کلی، نشان‌دهندهٔ پیوند عمیق بین زبان، فرهنگ و دین است. این رویکردها نه‌تنها به بررسی و تحلیل متون دینی کمک می‌کنند، بلکه به درک بهتر از تأثیرات فرهنگی و اجتماعی بر زبان و زبان‌شناسی نیز منجر می‌شوند. این تلاش‌ها می‌توانند به غنای مطالعات دینی و فرهنگی در ایران و همچنین، به توسعهٔ زبان‌شناسی به‌عنوان رشتهٔ علمی مستقل کمک کنند.

۴-۱-۲. تحلیل زبان‌شناختی متون دینی با رویکرد انتقادی

در دنیای معاصر، زبان‌شناسی دینی به‌عنوان حوزه‌ای مهم در علوم انسانی مطرح شده است. این رویکرد به بررسی ارتباط میان زبان، فرهنگ و تفکر دینی می‌پردازد و تلاش می‌کند تا فهم عمیق‌تری از تجربیات معنوی و دینی انسان‌ها ارائه دهد. با نگاهی به نظریات فیلسوفان برجسته‌ای چون کاسیرر^۱ و ویزدام^۲، می‌توانیم تأثیرات عمیق زبان و نمادها را در شکل‌گیری دانش و واقعیت دینی مشاهده کنیم.

کوهن^۳، با نظریهٔ پارادایم‌ها و تغییرات علمی، به چگونگی شکل‌گیری و تحول علم و دانش توجه ویژه‌ای داشت. او در کتاب خود با عنوان «ساختار انقلاب‌های علمی» (۱۹۶۲) بیان می‌کند که علم نه به‌عنوان فرایندی خطی و تجمعی، بلکه به‌عنوان فرایندی چرخه‌ای و متغیر در بستر اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد. این رویکرد به ما کمک می‌کند تا تغییرات در پارادایم‌های دینی را نیز درک کنیم؛ زیرا تغییرات در این پارادایم‌ها می‌تواند به تغییرات در زبان و تعبیرات دینی منجر شود. برای مثال، تحول در زبان و نمادهای دینی می‌تواند به تغییر در نحوهٔ درک خدا، معنای زندگی و تجربیات معنوی منجر شود. کوهن تأکید می‌کند که این تغییرات معمولاً در پاسخ به بحران‌های علمی یا دینی رخ می‌دهند و زبان و نمادها نیز می‌توانند در این فرایند، نقش کلیدی ایفا کنند.

پس از کوهن، کاسیرر نظریهٔ نمادگرایی را توسعه داد و از آن برای گسترش پدیدارشناسی^۴ دانش به یک فلسفهٔ کلی‌تر فرهنگ استفاده کرد. کاسیرر یکی از مدافعان برجستهٔ ایدئالیسم فلسفی در قرن بیستم بود و در اثر خود، «فلسفهٔ فرم‌های نمادین» (۲۰۲۰) به بررسی چگونگی تأثیر نمادها بر تفکر و فرهنگ پرداخته است. این تأکید بر نمادها و زبان به‌ویژه در اثر ویزدام نیز مشهود است که تحت تأثیر افکار مور، ویتگنشتاین و فروید^۵ قرار گرفت و به‌نوبهٔ خود کار آنها را توضیح و گسترش داد (Jarvie, 1993). کتاب معروف ویزدام «مثل باغبان نامرئی» مباحثه و مناظره‌ای است دربارهٔ وجود یا نبود خدا، که در آن به بررسی چالش‌های فلسفی مرتبط با دین می‌پردازد.

1. Cassirer, E.

2. Wisdom, W.

3. Kuhn, T. S.

4. phenomenology

5. Freud, S.

به گفته یینی^۱ (2013: 42)، تشریح صریح ایده دگرگفت^۲ در آثار ویزدام در کمبریج و رایل در آکسفورد، نشان‌دهنده مرحله مشخصی در ساخت فلسفه تحلیلی به عنوان سنت است. هیک، فیلسوف معاصر نیز، در فلسفه دین خود به بررسی و تحلیل مسائلی می‌پردازد که ریشه‌های آن به ویگنشتاین و کانت برمی‌گردد. او به‌ویژه به مفهوم زبان و اندیشه توجه دارد و این دو را ابزارهایی برای درک و تفسیر تجربیات دینی و معنوی معرفی می‌کند. هیک در فلسفه دین خود به مسأله وجود خدا و حقیقت دینی می‌پردازد و معتقد است که تمامی ادیان بزرگ جهان، در نهایت به یک حقیقت واحد اشاره دارند که به صورت‌های مختلف در تجربیات دینی مختلف تجلی می‌یابد. این دیدگاه به‌نوعی به کثرت‌گرایی دینی اشاره دارد؛ جایی که هیک تلاش می‌کند تا تنوع ادیان را به عنوان راه‌هایی برای درک یک حقیقت واحد بپذیرد (به نقل از بخشیان و همکاران، ۱۳۹۸).

در جهان غرب، کاسیرر و ویزدام هریک به‌نحوی در شکل‌گیری و توسعه ایده‌های فلسفی جدید نقش داشته‌اند و تلاش‌های آنها برای پیوند زدن فرهنگ، زبان و فلسفه می‌تواند به درک عمیق‌تری از چگونگی شکل‌گیری دانش و واقعیت در جوامع انسانی کمک کند. این تعاملات نه تنها بر فلسفه تأثیر گذاشته؛ بلکه بر دیگر حوزه‌های علمی و فرهنگی نیز تأثیرگذار بوده است.

در جهان عرب، یوسف^۳ (2016) به دلیل رویکرد انتقادی‌اش به تفکر اسلامی و تحلیل برداشت‌هایی از دین و متون مقدس که نادیده گرفته شده‌اند، شناخته می‌شود. او در رساله‌اش با عنوان «معانی متعدد در قرآن» (2016)، نگرش‌های مفسران و فقها را نقد می‌کند. در کتاب «نگرانی‌های یک زن مسلمان» (2020)، با استفاده از رویکردهای علمی مانند زبان‌شناسی و روانکاوی، به بررسی موضوعات معاصر مانند ارث، ازدواج و همجنسگرایی می‌پردازد و به عنوان یک زن، حق تفسیر متون مقدس را مطرح می‌کند. همچنین، در کتاب «هفت اختلاف در اسلام»، به بررسی موضوعات بحث‌برانگیز مانند حجاب و تعدد زوجات می‌پردازد و دو تفسیر متضاد از قرآن را ارائه می‌دهد. یوسف به عنوان یک متخصص زبان‌شناسی و اندیشه اسلامی، قرائتی باز و بدون تابو از متون مقدس ارائه می‌کند و با مبانی و تفکرات بنیادگرایانه اسلامی مبارزه می‌کند. تحلیل یوسف نشان‌دهنده تلاشی برای بازنگری و تجدیدنظر در برداشت‌های سنتی از دین و متون مقدس است. او با استفاده از رویکردهای علمی و انتقادی، به بررسی موضوعات معاصر و چالش‌های موجود در جوامع عرب می‌پردازد. این تلاش‌ها می‌توانند به ایجاد گفتمان‌های جدید و تنوع در تفکر اسلامی کمک کنند و به نفع پیشرفت اجتماعی و فرهنگی در این جوامع باشند.

کسروی بنیان‌گذار جنبش «دین ناب» است که هدف آن ایجاد «هویت ایرانی سکولار» در جامعه ایران بود و در زمان رژیم پهلوی شکل گرفت. او به دلیل عقاید سکولارش، از سوی روحانیت شیعه و به دلیل اظهارات ضدسلطنتی‌اش، از سوی دربار مورد حمله قرار گرفت. کسروی (۱۳۴۸) معتقد است اسلام به دو شکل وجود دارد: یکی دینی که پیامبر عرب ۱۳۵۰ سال پیش آورد و دیگری اسلامی که امروز وجود دارد و تحت تأثیر سنت‌ها و فرقه‌های مختلف تغییر کرده است. او تأکید می‌کند که این دو نوع اسلام کاملاً متفاوت و حتی مخالف یکدیگرند. احمد کسروی و جنبش «دین ناب» او نمایانگر تلاشی برای ایجاد هویت ایرانی سکولار و نقد تفسیرهای سنتی از دین در جامعه ایران هستند و نشان می‌دهند که چگونه تنش‌های مذهبی و سیاسی می‌توانند بر شکل‌گیری

¹. Beaney, M.

². paraphrase

در فلسفه تحلیلی (به‌ویژه در مکتب کمبریج و آکسفورد)، دگرگفت یا پارافراسی یعنی بازنویسی دقیق و منطقی جملات همراه کننده به گونه‌ای که همان محتوای اطلاعاتی را حفظ کنند، ولی بار هستی‌شناختی (وجودی) کاذب نداشته باشند.

³. Youssef, O.

هویت ملی و فرهنگی تأثیر بگذارند و نیاز به بازنگری در مفاهیم دین و سیاست را به‌وضوح نمایان می‌سازند. کسروی به‌عنوان یک متفکر پیشرو، سعی در ایجاد فضایی برای گفت‌وگو و تفکر انتقادی در جامعه داشته است که می‌تواند به تغییرات عمیق‌تری در آینده منجر شود. ادیان توحیدی، به‌ویژه اسلام در دیدگاه آشوری (۱۳۸۶)، به‌دلیل باور به حاکمیت مطلق پروردگار، دارای الهیات سیاسی قدرتمندی هستند که درصدد حاکم کردن سلطه سیاسی و اجتماعی دین در شرایط تاریخی خاص است، این اعتقاد، ابزاری برای تحکیم سلطه بوده و دین و سیاست را به‌گونه‌ای جدایی‌ناپذیر به هم پیوند می‌زند.

۴-۲. تحلیل زبان‌شناختی متون دینی از دیدگاه دوره تاریخی

انقلاب‌های علمی در زبان‌شناسی به تغییرات و پیشرفت‌های مهمی اشاره دارند که معمولاً با تغییرات نظری، روش‌شناختی یا فرهنگی همراه بوده‌اند و تأثیرات گسترده‌ای بر زبان‌شناسی داشته‌اند. تحلیل زبان‌شناختی متون دینی نیز به‌عنوان حوزه تحقیقاتی متنوع، تاریخ پرباری دارد.

۴-۲-۱. زبان‌شناسی دینی در دوره تاریخ‌گرایی (در زمانی و هم‌زمانی)

زبان‌شناسی دینی در دوره تاریخ‌گرایی به بررسی دو نوع مطالعه زبان می‌پردازد: «در زمانی» (تحول زبان در طول زمان) و «هم‌زمانی» (بررسی نظام زبانی در یک موقعیت خاص بدون در نظر گرفتن زمان). سوسور معتقد است که تحلیل واژه باید غیرتاریخی باشد و توصیف هم‌زمانی زبان، بر تحلیل تاریخی آن برتری دارد (کالر^۱، ۱۳۷۹: ۳۷). این دیدگاه سوسور به ما این امکان را می‌دهد که زبان را نظامی پویا و در حال تغییر در نظر بگیریم که در آن زبان به‌عنوان ابزاری برای ارتباط و تفکر در زمان‌های مختلف عمل می‌کند.

از سوی دیگر، کاسیرر (2020): مدافع ایدئالیسم فلسفی، در اثر معروف خود به نام «فلسفه صورت‌های نمادین» بیان می‌کند که گفتار دینی، نوع خاصی از زبان نمادین است که او آن را «اسطوره‌ای» می‌نامد و این شیوه بیان را به‌ویژه در اسطوره‌های اقوام بدوی و مبتنی بر نگرش خاص به جهان مشاهده می‌کند. این تحلیل کاسیرر به ما کمک می‌کند تا درک کنیم که زبان دینی نه تنها ابزاری برای بیان باورهاست، بلکه نمایانگر ساختارهای فرهنگی و اجتماعی نیز است.

در مجموع، تحلیل‌های سوسور و کاسیرر به ما این امکان را می‌دهند که به عمق روابط بین زبان، تفکر و فرهنگ پی ببریم. این دو رویکرد، هریک به‌نوبه خود، به درک بهتر از چگونگی شکل‌گیری و تحول زبان و نمادها در زندگی انسانی کمک می‌کنند و به ما یادآوری می‌کنند که زبان نه تنها وسیله‌ای برای ارتباط، بلکه ابزاری برای تفکر و درک جهان است.

در جهان عرب، الخولی^۲ (۱۸۹۵-۱۹۶۶) در حیات علمی و فکری‌اش بر این باور است که «نخستین گام نواندیشی، سر بردن فهم گذشته است» (الخولی، ۱۳۹۰: ۹۷). او قرآن را مقدس‌ترین کتاب هنری عربی می‌داند و تأکید می‌کند که پژوهش درباره قرآن باید با توجه به ارزش هنری آن، حتی بدون در نظر گرفتن اعتبار دینی‌اش، انجام شود. این رویکرد الخولی نشان‌دهنده تلاشی برای بازنگری در فهم قرآن و زبان عربی است و او این پژوهش را هدف نهایی برای ملت‌های عرب می‌داند (الخولی، ۱۹۵۲: ۳۰۴).

از سوی دیگر، بنت‌الشاطی (۱۹۱۳-۱۹۹۸) بر فهم معنا و دلالت الفاظ قرآن مطابق با روحیه و زبان عربی عصر نزول تأکید دارد و معتقد است که زبان قرآن همان زبان عربی آن زمان است (بنت‌الشاطی، ۱۹۶۲، ج ۲: ۱۳۷). دیدگاه‌های الخولی و بنت‌الشاطی

^۱. Culler, J.

^۲. Al-Khuli, A.

نشان‌دهنده رویکردهای متفاوت و در عین حال مکمل به مطالعه قرآن و زبان عربی هستند که به ما این امکان را می‌دهند تا به‌طور جامع‌تری به تحلیل متون مقدس پردازیم.

قباوة به‌دلیل تولیدات زبانی غنی، مبارزه با زبان محاوره‌ای و جهانی‌شدن زبان و احیای استناد به حدیث نبوی شهرت دارد. او در کتاب «جذور التحليل النحوي في المدرسة القرآنية القديمة» (۱۴۲۸)، ریشه‌های تحلیلی مسائل دستوری را در قدیمی‌ترین مطالعات قرآنی بررسی می‌کند و بیان می‌کند که اولین درس صرف و نحو در آیات قرآن آمده است. این تحقیق شامل عناصر مختلفی از جمله واژگان، جملات، تجزیه و واژه‌شناسی است و بر ریشه‌های قدیمی‌تر در مکتب قرآن تأکید دارد. وی با بررسی ریشه‌های تحلیلی مسائل دستوری در قرآن، نشان می‌دهد که این متن مقدس نه‌تنها منبع دینی، بلکه منبعی غنی برای مطالعه زبان‌شناسی و دستور زبان است.

از سوی دیگر، کتاب «التفكير اللساني في الحضارة العربية» المسدی (۱۹۸۶)، پژوهشی جامع در زبان‌شناسی است که هدف آن پر کردن «شکاف خودسرانه» در تاریخ تفکر زبانی بشر و آشکار کردن جنبه‌های مبهم زبان‌شناسی عربی است. این کتاب به ما کمک می‌کند تا به‌طور دقیق‌تری به تاریخ و تحولات زبان‌شناسی عربی پردازیم و به درک بهتری از آنچه زبان‌شناسی عربی می‌تواند ارائه دهد، دست یابیم.

در ایران، معموری (۱۳۹۲) وجود سه ویژگی «تاریخی»، «تطبیقی» و «میان‌رشته‌ای» را در زبان‌شناسی جدید، مهم‌ترین عامل دگرگونی آن معرفی می‌کند. در کتاب «تحلیل ساختار روایی در قرآن، بررسی منطق توالی وقایع» (معموری، ۱۳۹۲: ۴۵-۴۸)، او به شناخت توالی وقایع در روایات قرآنی و پیروی از منطق توالی این وقایع می‌پردازد. قرآن، متنی ادبی و شامل انواع گونه‌های ادبی است و روایت، یکی از شگردهای ادبی آن محسوب می‌شود. در این متن، انبوهی از روایات و داستان‌ها وجود دارد که در آنها شیوه‌های مختلف توالی عناصر روایی مشاهده می‌شود. این تحلیل‌ها به ما کمک می‌کنند تا درک عمیق‌تری از ساختارهای زبانی و ادبی قرآن به‌دست آوریم و اهمیت آن را در زبان‌شناسی و فرهنگ اسلامی درک کنیم.

۲-۲-۴. زبان‌شناسی دینی در دوره ساختگرایی

دومین انقلاب در زبان‌شناسی، ساختگرایی است که سوسور با ایجاد آن، شهرت یافت. زبان‌شناسی سوسور واکنشی به تاریخگرایی و انقلاب اول بود. سوسور زبان را به‌عنوان نظام مطالعه کرد و «زبان‌شناسی هم‌زمانی» را از «زبان‌شناسی درزمانی» جدا کرد و به تعبیری، زبان‌شناسی سوسور، واژه‌بنیاد است (Martinet, 1989). این جداسازی به ما این امکان را می‌دهد که زبان را به‌عنوان ساختاری مستقل و پویا بررسی کنیم و به تحلیل روابط بین عناصر زبانی پردازیم.

سوسور یکی از پایه‌گذاران زبان‌شناسی قرن بیستم و یکی از دو بنیان‌گذار اصلی (همراه با چارلز سندرز پیرس) نشانه‌شناسی در نظر گرفته می‌شود (Chapman & Routledge, 2005: 241). در ساختارگرایی^۱، عناصر زبان در ارتباط با یکدیگر توضیح داده می‌شوند. برای مثال، برای درک عملکرد موردی دستوری، باید آن را با همه موارد دیگر و به‌طور گسترده‌تر، با همه دسته‌های دستوری دیگر زبان مقایسه کرد (Plungyan, 2011). این رویکرد به ما کمک می‌کند تا زبان را نظامی تعاملی در نظر بگیریم که در آن هر عنصر زبانی به دیگر عناصر وابسته است.

^۱. constructivism

زبان‌شناسی ساختارگرایانه با توجه خاص به تحلیل‌های واج‌شناختی و آواشناختی، آغاز زبان‌شناسی نوین است که شاخه‌های مختلف روان‌شناسی، اجتماعی، دینی و ... را در بر دارد (Joseph, 2004: 58). این تنوع در رویکردها نشان‌دهنده تلاش برای درک عمیق‌تر زبان و کاربردهای آن در زمینه‌های مختلف است. وایسگربر^۱ در واکنش به تأکید زبان‌شناسان قدیمی بر صورت (به‌ویژه واج‌شناسی و واژه‌شناسی)، مسیری را آغاز کرد که آن را «دستور مرتبط با محتوا» نامید. او در ابتدا تحت تأثیر نظریات ساختارگرایانه فردیناند دو سوسور قرار گرفت، اما نظریه وایسگربر به‌زودی او را فراتر از پیوند ساده سوسوری صورت (زبانی) و محتوای (معنایی) برد (Hutton, 1999: 18). این تحول در نظریه وایسگربر، نشان‌دهنده اهمیت توجه به محتوا و معنا در کنار صورت است.

دبیرمقدم (۱۳۹۳) معتقد به سه رویکرد صورتگرا، نقشگرا و شناختی است. او در توضیح نگرش اخیر می‌نویسد:

«برخلاف نظریه‌های صورتگرا که در آن صورت، اصل است و معنا و نقش، فرع نسبت به آن، در دستور شناختی صورت و معنا دو روی یک سکه هستند و هرکدام یک قطب از واحد نمادین را تشکیل می‌دهد و مسأله تقدم، تأخر و تفوق یکی نسبت به دیگری مورد تأکید نیست» (دبیرمقدم، ۱۳۹۳: ۶۱).

این دیدگاه دبیرمقدم به ما یادآوری می‌کند که درک زبان نیازمند توجه به هر دو جنبه صورت و معنا است و این دو به‌طور هم‌زمان در فرایند ارتباط دخالت دارند.

در مکاتب صورتگرا و نقشگرا، به نظام شناختی معنی و بدنه‌مندی آن توجه نشده و معنی غیر از مفهوم فرض شده است. در این راستا، مکتب شناختی در یافتن معانی کلام الهی ممتاز می‌گردد. بر این اساس، می‌توان گفت که در بین مکاتب معناشناسی، شناختگرایی جامع‌ترین مکتب موجود است. این رویکرد به ما این امکان را می‌دهد که به تحلیل عمیق‌تری از متون دینی و معنای آنها بپردازیم.

باید گفت که تحولات زبان‌شناسی از زمان سوسور به بعد، به‌ویژه با ظهور ساخت‌گرایی و تأکید بر روابط بین عناصر زبانی، به درک عمیق‌تری از زبان و ساختارهای آن منجر شده است. سوسور بنیان‌گذار رویکردی نوین در مطالعه زبان شد که تأثیرات آن در نظریه‌های بعدی، از جمله نظریه وایسگربر و رویکرد زبان‌شناسی شناختی، مشهود است. زبان‌شناسی شناختی به‌عنوان رویکردی جامع، به بررسی هم‌زمان صورت و معنا می‌پردازد و به درک عمیق‌تری از معانی و مفاهیم کلام الهی کمک می‌کند. به‌طورکلی، این تحولات نشان‌دهنده تکامل مستمر زبان‌شناسی و تلاش برای درک بهتر زبان به‌عنوان نظامی پیچیده و پویا است.

۳-۲-۴. تحلیل زبان‌شناختی متون دینی در دوره دستور جهانی

زبان‌شناسی، به‌ویژه در زمینه دستور جهانی، به مطالعه ویژگی‌های مشترک و اصول بنیادی زبان‌ها می‌پردازد. این رویکرد به‌دنبال شناسایی و تحلیل قواعد و ساختارهای زبانی است که در تمامی زبان‌های انسانی وجود دارد. نظریه پردازان زبان‌شناسی همگانی، مانند چامسکی^۲، بر این باورند که تمامی زبان‌ها از ساختار بنیادی مشترکی برخوردارند که «دستور جهانی»^۳ شناخته می‌شود. این نظریه (چامسکی، ۱۳۸۴: ۳۴) به‌عنوان پایه‌ای اساسی در زبان‌شناسی مدرن، نه تنها به پژوهش‌های نظری کمک می‌کند، بلکه کاربردهای عملی آن در زمینه ترجمه و تولید متن‌های ماشینی، نشان‌دهنده تأثیر گسترده و عملی این نظریه در دنیای امروز است.

^۱. Weisberg, H.

^۲. Chomsky, N.

^۳. Universal Grammar (UG)

به‌طورکلی، نظریات چامسکی به‌عنوان نقطه عطف در زبان‌شناسی، به توسعه فناوری‌های زبانی و بهبود فرایندهای ارتباطی کمک شایانی کرده‌اند. پس از چامسکی، افرادی چون کاتز^۱ و کارنپ^۲ از چهره‌های مشهور این مکتب هستند. نظریه چامسکی با ارائه نظریه‌هایی در مورد زبان‌شناسی همگانی و زبان‌آموزی کودک ایجاد شد (Wasow, 2003). این نظریه‌ها منجر به ایجاد چارچوب نظری مهمی در زبان‌شناسی شد که به آن دستور زایشی^۳ می‌گویند. انقلاب او از این نظر درخور توجه است که زبان‌شناسی را «نحو بنیاد» تلقی کرده و «جمله» را واحد مطالعه زبان‌شناسی قرار داده است.

کاتز (2004) نیز بیشتر به‌دلیل نظریه معناشناسی در دستور زبان زایشی شناخته می‌شود که از آن به‌عنوان نظریه خودمختار^۴ کاتز یاد می‌کند. او مدافع سرسخت عقل‌گرایی (اگرچه نه به معنای دکارتی / فرگه) و اهمیت متافیزیکی «ماهیات» بود (Katz, 1974). او به‌طور گسترده علیه سلطه تجربه‌گرایی استدلال کرد. از دیدگاه او، تمایز تحلیلی-ترکیبی را می‌توان براساس ویژگی‌های نحوی جملات استوار کرد و این امر به درک عمیق‌تری از ساختار زبان کمک می‌کند. این رویکرد تحلیلی کاتز به ما این امکان را می‌دهد که زبان را نه تنها به‌عنوان ابزار ارتباطی، بلکه به‌عنوان یک ساختار پیچیده و متنوع درک کنیم.

تألیفات متوکل، اندیشمند و زبان‌شناس مراکشی، حول دو محور می‌چرخد: محور رابطه تفکر زبان‌شناسی کهن با درس زبان‌شناسی جدید و محور دوم توصیف و تفسیر پدیده‌های زبان عربی از منظر نظریه دستور کارکردی و دستور زبان (متوکل، ۱۹۷۶). امکان به‌کارگیری این نظریه در زمینه‌هایی غیر از حوزه توصیف زبان‌ها است که از آن به‌عنوان زبان‌شناسی کاربردی^۵ یاد می‌شود و منظور از آن، تحلیل متون مختلف و بررسی اختلالات گفتاری و زبانی ناشی از عوامل روان‌شناختی (آسیب‌شناسی زبان) است. این رویکرد چندوجهی به ما این امکان را می‌دهد که زبان را در زمینه‌های مختلف بررسی کنیم و از آن برای تحلیل متون دینی و فرهنگی استفاده کنیم. به‌ویژه، این تحلیل‌ها می‌توانند به درک عمیق‌تر از معانی و ساختارهای زبانی در متون مقدس کمک کنند.

در این زمینه، میرعمادی (۱۳۷۸) از حروف و اصوات مقدس می‌گوید: «در کتاب مقدس ما؛ قرآن کریم، برخی از سوره‌ها با کلماتی آغاز می‌شوند که فاقد واکه هستند و تنها از مجموعه‌ای همخوان تشکیل شده‌اند؛ بالطبع، باید آن‌گونه که هستند خوانده شوند. بسیاری از مفسران بر این عقیده هستند که هیچ‌کس به‌جز ذات حضرت باری از رمز و رموز این حروف و مدلول آنها آگاهی ندارد. برخی نیز بر این عقیده هستند که هرکس بر اسرار این حروف و رموز آنها آگاهی یابد؛ به تحقیق، از او آن کار برآید که از دیگران هرگز نیاید» (میرعمادی، ۱۳۷۸: ۶۷). این دیدگاه‌ها نشان‌دهنده عمق معنایی و تأملات فلسفی در مورد زبان و کلام الهی است و به‌ویژه در تحلیل‌های زبان‌شناختی، اهمیت درک دقیق از معانی و ساختارهای زبانی را برجسته می‌کند.

مشکوةالدینی، در کتاب خود با عنوان «دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری»، ساخت زبان را در سه بخش نحوی، آوایی و معنایی توصیف می‌کند (مشکوةالدینی، ۱۳۹۷: ۱۳). دستور زبان گشتاری نخستین بار به سال ۱۹۵۷ میلادی در کتاب ساخت‌های نحوی توسط نوآم چامسکی زبان‌شناس معاصر آمریکایی عرضه گردید و سپس در سال ۱۹۶۵ در کتاب دیگری از همین زبان‌شناس با عنوان جنبه‌های نظریه نحو گسترش‌های تازه‌ای یافت و از این زمان به بعد نیز، چامسکی خود و برخی زبان‌شناسان دیگر،

¹. Katz, J. J.

². Carnap, R.

³. generative grammar

⁴. autonomy

⁵. applied linguistics

بازنگری‌هایی در نظریه مذکور اعمال کرده‌اند. این تحولات نشان‌دهنده پویایی و تکامل زبان‌شناسی و تلاش برای درک بهتر زبان به‌عنوان نظامی پیچیده و متنوع است. به‌طور کلی، ارتباط بین نظریه‌های مختلف در زبان‌شناسی، از جمله نظریه‌های کاتر، متوکل، میرعمادی و مشکوة‌الدینی، نشان‌دهنده تلاش مستمر برای درک عمیق‌تر زبان و معانی آن در زمینه‌های مختلف است و بر اهمیت زبان‌شناسی در تحلیل متون دینی و فرهنگی تأکید می‌کند.

۴-۲-۴. تحلیل زبان‌شناختی متون دینی در دوره نقشگرایی

ویتگنشتاین استدلال کرده که اشکال مختلف زبان، قواعد متفاوتی دارند که تعیین می‌کنند چه عاملی گزاره را معنادار می‌کند. گزاره‌ها تنها در چارچوب بازی زبانی که در آن بیان می‌شوند می‌توانند معنادار باشند (Wittgenstein, 1984: 24). با توجه به «کارکردگرایی»، می‌توان نظریه بازی‌های زبانی ویتگنشتاین را از این مقوله دانست که در آن، واحد مطالعه زبان، «گفتمان» است. این رویکرد به ما این امکان را می‌دهد که زبان را در بافت‌های خاص اجتماعی و فرهنگی تحلیل کنیم و به درک بهتری از معانی و کاربردهای آن در موقعیت‌های مختلف دست یابیم.

سانتایانا^۱ (2012)، با وجود اینکه یک خداناباور^۲ بود، ارزش‌ها و جهان‌بینی کاتولیک اسپانیایی را که در آن بزرگ شده بود، ارزشمند می‌دانست. او در مقام منتقد فرهنگی، به بررسی رشته‌های مختلف می‌پرداخت. به اعتقاد سانتایانا، تاریخ شامل تمامی اندیشه‌ها، گفته‌ها و اعمال بشر است و از نظر او، تاریخ و نگاه تاریخی نوعی معرفت درجه یک محسوب می‌شود. این دیدگاه تاریخ‌نگرانه او به ما یادآوری می‌کند که معانی و ارزش‌ها در طول زمان شکل می‌گیرند و تحت تأثیر زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی قرار دارند.

الشرفی در آثار خود به تمایز بین اسلام رسالتی و اسلام تاریخی (دین) می‌پردازد. مجموعه «الاسلام واحداً و متعدداً» (۱۴۲۶) که شاگردانش منتشر کرده‌اند، یکی از طرح‌های مهم فکری اوست و بازتاب‌های بسیاری به همراه داشته است؛ به‌طوری‌که به‌شدت مؤنان اسلام سستی را به چالش کشیده و مورد تحسین برخی روشنفکران قرار گرفته است. پروژه کلی الشرفی، پیوند دین و مدرنیته در جهان معاصر است (الشرفی، ۱۴۲۶) و نشان می‌دهد که با وجود وحدت دین اسلام، دیدگاه‌های متنوع و گاه متضادی درباره آن وجود دارد. این تنوع دیدگاه‌ها به ما کمک می‌کند تا بفهمیم چگونه دین می‌تواند به‌عنوان یک عامل فرهنگی و اجتماعی در دنیای مدرن به چالش کشیده شود و در عین حال، به غنای فرهنگی جوامع بیفزاید.

تحلیل این سه اندیشمند نشان می‌دهد که زبان، تاریخ و دین همگی به‌عنوان ساختارهای پیچیده‌ای در تعامل با یکدیگر عمل می‌کنند. ویتگنشتاین با تأکید بر بازی‌های زبانی، به ما یادآوری می‌کند که معانی در زمینه‌های خاص شکل می‌گیرند. سانتایانا با دیدگاه تاریخی خود، اهمیت گذشته را در شکل‌دهی به هویت فرهنگی و اجتماعی انسان‌ها برجسته می‌کند. در نهایت، الشرفی با بررسی تنوع دیدگاه‌ها در دین اسلام، به ما نشان می‌دهد که چگونه دین می‌تواند به‌عنوان یک عامل فرهنگی و اجتماعی در دنیای مدرن به چالش کشیده شود. این تحلیل‌ها به ما کمک می‌کند تا درک عمیق‌تری از چگونگی شکل‌گیری معانی و ارزش‌ها در جوامع انسانی داشته باشیم و به پیچیدگی‌های فرهنگی و اجتماعی دنیای معاصر بپردازیم.

¹. Santayana, G

². atheist

در مجموع، این رویکردهای مختلف به ما این امکان را می‌دهند که زبان و دین را نه تنها به عنوان ابزارهای ارتباطی، بلکه به عنوان ساختارهای زنده و پویا در نظر بگیریم که در تعامل با تاریخ و فرهنگ، معانی و ارزش‌های جدیدی را تولید می‌کنند.

۳-۴. تحلیل زبان‌شناختی متون دینی از دیدگاه محتوا

زبان دین به عنوان یکی از شاخه‌های فلسفه دین در قرن معاصر، در فلسفه غرب دارای جایگاه ویژه‌ای است. تقسیم‌بندی زبان‌شناسی دینی از دیدگاه محتوا به دو دسته شناختی و غیرشناختی به طور خاص به یافته‌های لیکاف و جانسون^۱ (۱۹۸۰) در آثارشان مربوط می‌شود. این دو پژوهشگر به بررسی چگونگی تأثیر زبان بر تفکر و شناخت انسان پرداخته‌اند و در این زمینه به مفاهیم شناختی و غیرشناختی اشاره کرده‌اند. غیرشناختی دیدگاهی است که گزاره‌های دینی را صرفاً ناظر به ارزش‌ها، اعمال و بیان احساسات دیندار می‌داند و شناختی دیدگاهی است که گزاره‌های دینی را ناظر به واقع و توصیف‌گر واقعیت‌ها می‌داند (سالاری‌راد، ۱۳۸۵).

۱-۳-۴. نظریه‌های شناختی

زبان دینی نه تنها به عنوان وسیله‌ای برای انتقال اعتقادات و ارزش‌های دینی استفاده می‌شود، بلکه به عنوان ساختاری شناختی و فرهنگی نیز بررسی می‌گردد. میچل^۲ (۱۹۹۳) نظریه «ابطال‌پذیری و معناداری»^۳ را مطرح کرد و در مناظره معروف «الهیات و ابطال» (۱۹۵۵) در مقام نقد دیدگاه فلو^۴، به توجیه عقلانی باور دینی پرداخت و با تمثیل «پارتیزان» نشان داد که باور دینی با وجود پذیرش شواهد نقض‌کننده، می‌تواند همچنان معقول باقی بماند. باین‌حال، میچل در کتاب «توجیه باور دینی» (۱۹۷۳) به صراحت از جایگاه باور دینی در گفتمان عمومی دفاع کرده و از انسان‌گرایی لیبرال^۵ «یا همان عقل‌گرایی سکولار حاکم بر فضای عمومی» انتقاد می‌کند؛ چراکه به باور او، انسان‌گرایی لیبرال با تحمیل معیارهای صرفاً طبیعی‌گرایانه، زمینه گفت‌وگو را به نفع خود مصادره می‌کند. او در این مسیر، از مفهوم «عقل معتقد» در فلسفه نیومن الهام می‌گیرد و می‌کوشد رابطه ایمان و عقل را به گونه‌ای بازتعریف کند که ایمان، نه احساس صرف، بلکه نوعی استدلال مبتنی بر تعهد عقلانی تلقی شود. به گفته میچل، «اگر آن الگوی دانش حقیقی که ادعاهای دینی در قیاس با آن سنجیده می‌شوند، خود مشکل‌ساز باشد، دیگر نمی‌توان از آن برای این هدف استفاده کرد» (Mitchell, 1990: 237).

نظریه شناختی بودن زبان دینی و نظریه ابطال‌پذیری و معناداری میچل هر دو به ما این امکان را می‌دهند که زبان دینی را به عنوان ساختاری پیچیده و چندبعدی در نظر بگیریم. این زبان نه تنها به انتقال معانی دینی کمک می‌کند، بلکه به شکل‌دهی تفکر و فرهنگ دینی نیز می‌پردازد. همچنین، تحلیل میچل و قیاس او با نیومن^۶ به ما نشان می‌دهد که چگونه می‌توان باورهای دینی را در یک چارچوب عقلانی و علمی بررسی کرد و به چالش‌های موجود در این زمینه پاسخ داد. این تحلیل‌ها می‌توانند به فهم عمیق‌تری از رابطه بین زبان، شناخت و دین کمک کنند.

^۱. Lakoff, G., & Johnson, M.

^۲. Mitchell, B.

^۳. The Theory of Falsifiability and Meaningfulness

^۴. Flew, A. G. N.

^۵. Liberal Humanism

^۶. Newman, J. H

هیک نیز نظریه پرداز کثرت گرایی بود که در الهیات فلسفی در حوزه های عدل الهی، آخرت شناسی و مسیح شناسی و در فلسفه دین در حوزه های معرفت شناسی دین و کثرت گرایی دینی فعال بود. هیک در کتاب «خدا و جهان ایمان» (۱۹۷۳) تلاش می کند تا جوهر مسیحیت را مشخص کند و یکی از متفکرانی است که به تحقیق پذیری اخروی (شناختی) توجه زیادی داشته است. تحقیق پذیری اخروی به این مفهوم است که اطلاعات و دانشی که در مورد مسائلی مانند معنای زندگی، اهمیت اخلاقی، وجود خدا و مسائل اخروی دیگر وجود دارد، قابل بررسی، ارزیابی و تحقیق هستند (هیک، ۱۳۶۷: ۲۴۷). این مفهوم به دنبال ارائه دلایل و استدلال هایی منطقی برای پذیرش یا رد این مفاهیم است و به ما کمک می کند تا به درک بهتری از مسائل دینی و وجودی دست یابیم.

در این راستا، در جهان عرب، ابراهیم: زبان شناس و محقق مصری، به دلیل پایبند نبودن به روش های جدید در تحقیقات زبان شناسی مورد انتقاد قرار گرفت. او متهم شد که در تحقیق، تفسیر را پیگیری نمی کند و به متن صحیح اکتفا می کند و نسخه های مکتوب را نادیده می گیرد. او در تحقیقات خود به تولید متنی عاری از خطا تأکید دارد که نزدیک به تصویری است که نویسنده از آن ارائه می دهد. این انتقادات نشان دهنده نیاز به روش های نوین و توجه به دقت در متون دینی است (علام، ۱۴۰۶: ۴۵).

در همین راستا، محمد اسد (یا لئوپولد وایس)^۱ نیز بر این نکته تأکید می کند که اسلام مانند اثر معماری کامل به نظر می رسد. او بیان می کند که همه اجزای آن به طور هماهنگ برای تکمیل و پشتیبانی یکدیگر طراحی شده اند و هیچ چیز، اضافی و کم نیست. این دیدگاه به ما کمک می کند تا به هم پیوندی اجزای دین و تأثیر آن بر فرهنگ و شناخت دینی توجه کنیم (Asad, 2014).

بداوی (۲۰۱۷) به بررسی زبان و تأثیر آن بر تمدن می پردازد. او به همراه آذرنوش، که زبان قرآن را صرفاً زبان قریش نمی داند، به این نکته اشاره می کند که مراد از زبان قریش نسبت به زبان دیگر قبایل، زبانی مستقل و کاملاً متفاوت نیست، بلکه به معنای تفاوت آواشناختی در برخی کلمات و ساختارها است. این مباحث نشان دهنده تنوع زبانی و فرهنگی در متون دینی است.

حق شناس نیز بر اهمیت حفظ زبان قرآن و جلوگیری از تغییرات آن در گذر زمان تأکید می کند. او به این نکته اشاره دارد که پس از یک دوره پیشرفت در بررسی های زبانی، دیگر شاهد پیشرفت عمده ای در این زمینه در جهان اسلام نبوده ایم. این دیدگاه می تواند هشدار برای محققان و زبان شناسان تلقی شود که باید فعالانه به بررسی و حفظ زبان دینی بپردازند و از تغییرات ناخواسته جلوگیری کنند (یارمحمدی و همکاران، ۱۳۷۸).

شعیری و همکاران (۱۳۹۴) به بررسی فرایندهای گفتمانی سوره های قرآن می پردازند و در تحلیل متن به دو منظر «زایشی» و «تأویلی» توجه دارند. این رویکرد به ما این امکان را می دهد که نه تنها به تولید متن دینی توجه کنیم، بلکه به ساختار و معانی آن نیز بپردازیم. همچنین، سلطانی و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی آداب ادبی در گفت وگوهای قرآنی و تأثیر روابط قدرت بر این گفت وگوها می پردازند. این تحلیل می تواند به فهم عمیق تری از تعاملات انسانی و الهی در متون دینی کمک کند. در این دیدگاه، بر مبنای تحلیل گفتمان و نشانه شناسی، یکی از ابعاد مهم گفت وگوهای قرآنی، اجرای آداب ادبی و سرباز زدن از آن است که از روابط قدرت حاکم بر شرکت کنندگان در گفت وگوهای مدنظر هستند؛ نمونه ای از این روابط را می توان در گفت وگوهای میان فرعون و موسی (ع) مشاهده کرد. راهبردهای ادبی از یک بافت به بافت دیگر تفاوت دارد و با بررسی های کلام انسانی و سازوکارهایی که مسلمانان در

^۱. Leopold Weiss

گفت‌وگو با عالی‌ترین مقام هستی به کار می‌برند، این مسأله مشخص می‌شود. شیوه سخن گفتن انسان با خدا، در کلام انسانی یعنی دعا بروز پیدا می‌کند.

در مجموع، این تحلیل‌ها به ما نشان می‌دهند که زبان دینی ساختاری پیچیده و چندبعدی است که نیاز به بررسی‌های دقیق و روش‌های نوین دارد. این رویکردها می‌توانند به فهم عمیق‌تری از رابطه بین زبان، شناخت و دین کمک کنند و ما را در مسیر شناخت بهتر از تجربیات دینی و فرهنگی یاری دهند.

۴-۳-۲. نظریه‌های غیرشناختی

نظریه‌های غیرشناختی درباره زبان دینی، به مطالعه و تحلیل زبان و نقش آن در ادیان می‌پردازند. این نظریه‌ها بعضاً به‌عنوان «زبان‌شناسی دینی» نیز شناخته می‌شوند و تلاش دارند تا زبان و نحوه استفاده از آن در ادیان را بررسی کنند. برخی از نظریه‌های غیرشناختی درباره زبان دینی عبارت‌اند از: نظریه ابراز احساسات، نظریه نمادین، نظریه اسطوره‌ای، تفسیرهای آیینی، نظریه ابطال‌ناپذیری مدعیات دینی، دین و ابطال‌پذیری، بلیک بودن^۱ گزاره‌های دینی، نظریه شعری، نظریه عمل‌گرایی و نظریه زبان دینی به‌عنوان بازی‌های زبانی مستقل (Alston, 2005).

نظریه عمل‌گرایی (غیرشناختی): بریث ویت^۲ یکی از بنیان‌گذاران جدیدترین جریان فلسفی به نام عمل‌گرایی است. در دیدگاه عمل‌گرایی، او به تأکید بر اهمیت عمل و عملکرد عقلانی در فلسفه پرداخت و باور داشت که معنا و ارزش ادعاهای فلسفی باید از طریق عمل و تجربه عملی تعیین شود. او معتقد بود که معنا و ارزش ادعاهای فلسفی باید از طریق استفاده از زبان در محیط‌های عملی و واقعیت تعیین شود (علیزمانی، ۱۳۷۵: ۱۵۵). به عبارت دیگر، بریث ویت باور داشت که فلسفه باید به مسائل و مشکلات عملی واقعی پاسخ دهد و نه مسائلی که از زمان‌های دور و بدون ارتباط با واقعیت هستند.

گرینبرگ^۳ عمدتاً بنیان‌گذار گونه‌شناسی زبان‌شناسی مدرن در نظر گرفته می‌شود و شهرتش تا حدی به زبان‌شناسی هم‌زمانی برمی‌گردد که به تلاش برای شناسایی کلیات زبانی استوار است (Song, 2010). او مانند چامسکی به دنبال کشف ساختارهای جهانی بود که زبان انسان بر آن استوار است. گرینبرگ اظهار داشت: «یکی از پیشرفت‌های مهم دهه اخیر در زبان‌شناسی، علاقه احیاشده و ظاهراً همچنان در حال گسترش به زبان‌شناسی تاریخی بوده است» (Greenberg, 1979).

خلف‌الله (۱۹۹۹: ۳۱) در مقدمه اثر خود، «الفن القصصی»، به بیان انگیزه و روش تحقیق خود می‌پردازد. او تحت‌تأثیر آموزه‌های الخولی در زمینه تفسیر ادبی قرآن و توجه به روش اصولیان در مسائل لغوی، رویکردی خاص به قرآن اتخاذ کرده است. این رویکرد شامل تطبیق آیات غیراحکامی با آیات احکامی است که نشان‌دهنده تلاش او برای گسترش دامنه تفسیر قرآن به فراتر از احکام فقهی است. او با اشاره به اینکه تاریخ صرفاً موضوعیت ندارد، بر این نکته تأکید می‌کند که ارکان و عناصر تاریخی؛ یعنی زمان و مکان، در تفسیر قرآن گاهی نادیده گرفته می‌شوند. این نکته می‌تواند به عنوان یک انتقاد به رویکردهای سنتی در تفسیر قرآن تلقی شود که ممکن است به جنبه‌های تاریخی و زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی متن کمتر توجه کنند (شرقاوی، ۱۹۷۲: ۲۸۴). بنابراین، خلف‌الله با این رویکرد می‌کوشد تا ابعاد جدیدی را در تفسیر قرآن معرفی کند و به تحلیل عمیق‌تری از متون دینی دست یابد.

۱. به آلمانی Blick: بنیادی‌ترین پیش‌فرض‌های ذهنی و تغییرناپذیر که چارچوب تفسیر ما از جهان را می‌سازد.

۲. Braithwaite, R. B.

۳. Greenberg, J.

آشوری بر این باور است که جامعه مدرن نیازمند زبانی است که بتواند به خوبی با تحولات و چالش‌های جدید سازگار شود (آشوری، ۱۳۸۶). این مفهوم می‌تواند به عنوان پیشنهاد برای زبان‌شناسان و محققان دینی مطرح شود تا به بررسی و تحلیل زبان دینی در بستر مدرنیته و تغییرات اجتماعی بپردازند.

جدول ۱، تصویری جامع از جریان‌شناسی زبان‌شناسی دینی در میان اندیشمندان سه حوزه جهان غرب، جهان عرب و ایران در دوره معاصر ارائه می‌دهد. این جدول بر اساس چهار محور اصلی پژوهش یعنی «کاربرد» (رویکرد دینی یا انتقادی)، «دوره تاریخی» (تاریخ‌گرا، ساخت‌گرا، همگانی و کارکردگرا)، «محتوا» (نظریه‌های شناختی و غیرشناختی) و «زیرشاخه‌های تخصصی زبان‌شناسی» (مانند معناشناسی، نشانه‌شناسی، نحو و آواشناسی) تنظیم شده است. هدف از این دسته‌بندی، نمایش تنوع روش‌شناختی و نیز اشتراک‌ها و افتراق‌های فکری اندیشمندان در مواجهه با زبان دین و متون مقدس است. این جدول، زمینه تحلیل کمی جدول (۱) را نیز فراهم می‌آورد و امکان مقایسه نظام‌مند رویکردهای غالب در هر حوزه را میسر می‌سازد.

جدول ۱. جریان‌های فکری جهان غرب و اندیشمندان جهان اسلام در دوره معاصر

زیرشاخه‌های زبان‌شناسی	جریان زبان‌شناسی از دیدگاه محتوا		جریان زبان‌شناسی از دیدگاه دوره تاریخی				جریان ادبی از دیدگاه کاربرد		افراد
	غیرشناختاری	شناختاری	کارکردگرا	همگانی	ساخت‌گرا	تاریخ‌گرا	رویکرد انتقادی	رویکرد دینی	
واژه‌شناسی	✓					✓	✓		نوابین ادبی در جهان غرب
نشانه‌شناسی	✓				✓		✓		
کاربردشناسی	✓		✓				✓		
پدیدارشناسی	✓					✓	✓		
معناشناسی	✓					✓		✓	
معناشناسی	✓		✓				✓		
نحو‌بنیاد	✓				✓		✓		
نشانه‌شناسی	✓				✓			✓	
معناشناسی		✓	✓					✓	
معناشناسی	✓		✓				✓		
واج‌شناسی	✓					✓	✓		
معناشناسی		✓				✓		✓	
معناشناسی		✓		✓				✓	
نحو‌بنیاد	✓			✓			✓		
معناشناسی	✓			✓			✓		
معناشناسی، تفسیر بیانی		✓				✓		✓	نوابین ادبی در جهان اسلام
معناشناسی، تفسیر بیانی		✓				✓		✓	
معناشناسی		✓				✓		✓	

زیرشاخه‌های زبان‌شناسی	جریان زبان‌شناسی از دیدگاه محتوا		جریان زبان‌شناسی از دیدگاه دوره تاریخی				جریان ادبی از دیدگاه کاربرد		افراد
	غیرشناختاری	شناختاری	کارکردگرا	همگانی	ساخت‌گرا	تاریخ‌گرا	رویکرد انتقادی	رویکرد دینی	
معناشناسی	✓					✓		✓	محمد احمد خلف‌الله
معناشناسی		✓				✓		✓	محمد ابوالفضل ابراهیم
معناشناسی، تفسیر بیانی		✓				✓		✓	بنت الشاطی
نحوشناسی		✓				✓		✓	سعید محمد بداوی
معناشناسی		✓				✓		✓	عبدالصبور شاهین
ریشه‌شناسی		✓				✓		✓	فخرالدین قباوة
معناشناسی	✓		✓					✓	عبدالمجید الشرفی
نشانه‌شناسی		✓		✓		✓		✓	احمد متوکل
معناشناسی		✓				✓		✓	عبدالسلام المسدي
معناشناسی	✓					✓	✓		اولفا یوسف
لغت‌سازی	✓					✓	✓		احمد کسروی
آواشناسی		✓				✓		✓	یدالله ثمره
آواشناسی		✓				✓		✓	لطف‌الله یارمحمدی
نحوشناسی، ریشه‌شناسی		✓				✓		✓	آذرتاش آذرنوش
معناشناسی	✓		✓				✓		داریوش آشوری
آواشناسی		✓				✓		✓	علی محمد حق‌شناس
معناشناسی		✓		✓		✓			مهدی مشکوة‌الدینی
نشانه‌شناسی		✓		✓				✓	سید علی میرعمادی

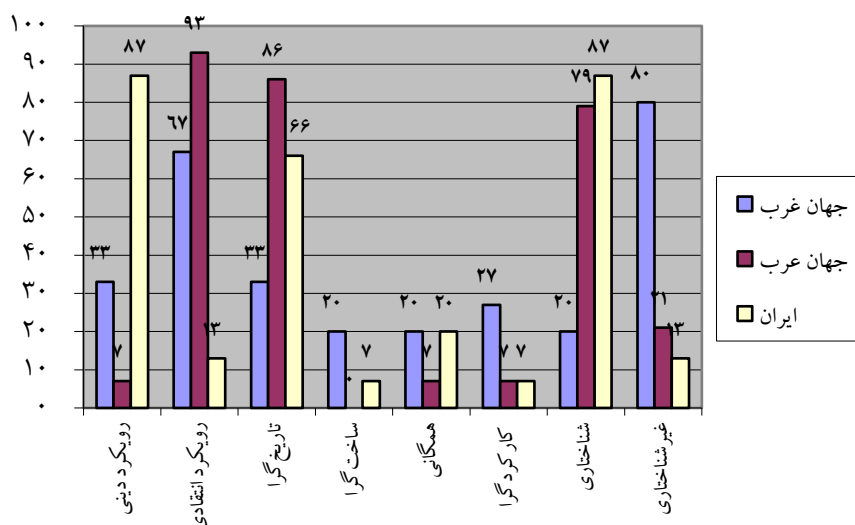
جریان ادبی در ایران

زیرشاخه‌های زبان‌شناسی	جریان زبان‌شناسی از دیدگاه محتوا		جریان زبان‌شناسی از دیدگاه دوره تاریخی				جریان ادبی از دیدگاه کاربرد		افراد
	غیرشناختاری	شناختاری	کارکردگرا	همگانی	ساخت‌گرا	تاریخ‌گرا	رویکرد انتقادی	رویکرد دینی	
نحوشناسی		✓		✓	✓			✓	محمد دبیرمقدم
نشانه‌شناسی		✓				✓		✓	احمد پاکتچی
معناشناسی، نشانه‌شناسی		✓				✓		✓	کوروش صفوی
معناشناسی، نشانه‌شناسی		✓				✓		✓	حمیدرضا شعیری
تحلیل گفتمان و نشانه‌شناسی		✓				✓		✓	علی‌اصغر سلطانی
نشانه‌شناسی		✓				✓		✓	علی‌معموری

جدول (۲)، داده‌های کیفی جدول (۱) را به صورت درصدی و کمی بازنمایی می‌کند تا تصویر روشن‌تری از غلبه جریان‌های فکری در هر یک از سه حوزه جغرافیایی به دست دهد. این کمی‌سازی، امکان مقایسه‌ای عینی‌تر را میان رویکردهای غالب در غرب، جهان عرب و ایران فراهم می‌سازد. بررسی درصدهای این جدول نشان می‌دهد که در جهان غرب، رویکرد انتقادی و نظریه‌های غیرشناختی زبان دینی غالب‌تر است؛ درحالی‌که در جهان عرب و ایران، رویکرد دینی و نظریه‌های شناختی برتری قابل توجهی دارند. همچنین، این جدول تأیید می‌کند که در هر سه حوزه، زیرشاخه «معناشناسی» نسبت به سایر شاخه‌های زبان‌شناسی (مانند نحو، آواشناسی و نشانه‌شناسی) بیشترین بسامد را دارد که نشان‌دهنده اهمیت محوری معنا و تفسیر در مطالعات زبان‌شناسی دینی است و می‌تواند نقطه عزیمت مناسبی برای بحث و نتیجه‌گیری نهایی مقاله باشد.

جدول ۲. جریان‌های فکری دوره معاصر (برحسب درصد)

زیرشاخه‌های زبان‌شناسی	جریان زبان‌شناسی از دیدگاه محتوا		جریان زبان‌شناسی از دیدگاه دوره تاریخی				جریان ادبی از دیدگاه کاربرد		افراد
	غیرشناختاری	شناختاری	کارکردگرا	همگانی	ساخت‌گرا	تاریخ‌گرا	رویکرد انتقادی	رویکرد دینی	
غلبه معناشناسی	۸۰	۲۰	۲۷	۲۰	۲۰	۳۳	۶۷	۳۳	جهان غرب
غلبه معناشناسی	۲۱	۷۹	۷	۷	۰	۸۶	۷	۹۳	جهان عرب
غلبه معناشناسی	۱۳	۸۷	۷	۲۰	۷	۶۶	۱۳	۸۷	ایران

نمودار ۲. جریان‌های فکری دوره معاصر (برحسب درصد)

۵. بحث و نتیجه‌گیری

تحلیل زبان‌شناختی متون دینی به‌عنوان یک جریان فکری، از قرن ۱۸ در اروپا رونق گرفت و در قرن ۲۰ به اوج خود رسید. در این مسیر، دو رویکرد دینی و انتقادی به‌عنوان رویکردهای اصلی آن معرفی شدند. در رویکرد دینی، انطباق جریان ادبی و زبان‌شناسی بر مبانی و حقایق دینی مورد توجه قرار می‌گیرد؛ به‌ویژه در زمینه تفسیر متون مقدس مانند قرآن. در این رویکرد، زبان، وسیله‌ای برای انتقال معانی عمیق دینی و ارزش‌های اخلاقی در نظر گرفته می‌شود.

در جهان غرب، جریان ادبی و زبان‌شناسی، عمدتاً رویکردی انتقادی دارد که به تحلیل و بررسی عمیق متون و معانی آنها می‌پردازد. این رویکرد انتقادی به‌ویژه در مطالعه متون ادبی و فلسفی به کار می‌رود و بر تحلیل ساختارهای زبانی و تأثیرات فرهنگی و اجتماعی تأکید دارد. در مقابل، در جهان اسلام، رویکرد دینی غالب است و بیشتر بر انطباق زبان با مبانی دینی تأکید می‌شود. این تفاوت در رویکردها نشان‌دهنده تأثیرات فرهنگی و تاریخی بر نحوه مطالعه زبان و معنا در دو حوزه است.

از نظر تاریخی، زبان‌شناسی در جهان غرب از زبان‌شناسی تاریخ‌گرایی آغاز شد که تحول زبان را در طول زمان و مطالعه نظام زبانی در موقعیت‌های خاص بررسی می‌کند. پس از آن، این جریان به زبان‌شناسی ساختگرا و بعد از آن به زبان‌شناسی جهانی و نقشگرا پیشرفت کرد. در مقابل، در مطالعات قرآنی در جهان اسلام، عمدتاً بر تاریخ‌گرایی تأکید شده و گاه به زبان‌شناسی نقشگرا پرداخته شده است. این تفاوت‌ها نشان‌دهنده دشواری‌های موجود در تطبیق زبان‌شناسی با متون دینی و فرهنگی است.

در حوزه معناشناسی، توجه به معنای واژه‌ها و تحولات آنها و مؤلفه‌های تأثیرگذار در تغییر معنا، به‌ویژه در میان اندیشمندان هر دو حوزه، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. معناشناسی به‌عنوان پس‌زمینه تحقیقات، نسبت به سایر زیرشاخه‌های زبان‌شناسی (نحو، کاربردشناسی، ریشه‌شناسی، واج‌شناسی) غالب است. در رویکرد زبان‌شناختی متون دینی، معناشناسی به‌ویژه در تفسیر آیات قرآن و تحلیل مفاهیم دینی مورد توجه قرار می‌گیرد و به درک عمیق‌تری از معانی متون مقدس کمک می‌کند.

نکته قابل توجه این است که نظریه‌های زبان‌شناسی غیرشناختی در جهان غرب، که انسان را براساس معیار سنجش عقل آزاد می‌سازد تا متن مقدس را تفسیر و فهم کند، غالب هستند. این رویکرد به تفسیرهای متنوع و شخصی از متون دینی منجر می‌شود. در مقابل، در جهان اسلام، نظریه‌های زبان‌شناسی شناختی که بر پایه استدلال منطقی و عقلی بنا شده‌اند، بیشتر مطرح هستند. در این نظریه‌ها، زبان دینی، وسیله‌ای برای انتقال اعتقادات و ارزش‌های دینی در نظر گرفته می‌شود و به تفسیر متون مقدس از منظر عقلانی و منطقی می‌پردازد.

در نهایت، بررسی و تحلیل زبان‌شناسی در دو حوزه غرب و اسلام، نشان‌دهنده تفاوت‌های بنیادین در رویکردها و اهداف است. این تفاوت‌ها نه تنها بر نحوه مطالعه و تفسیر متون دینی تأثیر می‌گذارد، بلکه به درک عمیق‌تری از تعاملات فرهنگی و فلسفی بین دو جهان نیز کمک می‌کند. زبان‌شناسی به عنوان ابزاری تحلیلی می‌تواند به ما در فهم بهتر مفاهیم دینی و اجتماعی یاری رساند و به ایجاد گفتمان‌های جدید و تنوع در تفکر کمک کند.

این روند می‌تواند به پیشرفت اجتماعی و فرهنگی در جوامع مختلف منجر شود و زمینه‌ساز تعاملات مثبت و سازنده بین اندیشه‌های مختلف باشد. در نهایت، تحلیل زبان‌شناختی متون دینی و قرآنی می‌تواند به ما کمک کند تا از طریق تحلیل دقیق متون مقدس، به درک عمیق‌تری از معانی و ارزش‌های دینی دست یابیم و این ارزش‌ها را در زندگی روزمره خود به کار ببریم.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

منابع

- ابن عاشور، محمد الطاهر. (۱۴۲۰). التحرير والتنوير. مؤسسه التاريخ.
- اجلی، سمیه، جاهد، محسن، و کاوندی، سحر. (۱۴۰۱). بررسی مدل زبان‌شناسی کلام عقلی اسلامی. تأملات فلسفی، ۲۸(۲)، ۸۱-۱۰۰. <https://doi.org/10.30470/phm.2022.525329.1964>
- آشوری، داریوش. (۱۳۸۶). زبان باز؛ پژوهشی درباره زبان و مدرنیته. نشر مرکز.
- الخولی، امین. (۱۹۵۲). مناهج تجدد فی النحو و البلاغه و التفسیر والأدب. الهیئه المصریه العامه للكتاب.
- الخولی، امین. (۱۳۹۰). ترجمه مدخل «تفسیر» از دایره‌المعارف اسلامی (ترجمه سمانه مرادپور) (ویرایش و بازنگری علی محمدی). کتاب ماه دین. ۴۴، ۹۵-۱۰۲. <https://origin-ir.magiran.com/p872433>
- الشرفی، عبدالمجید. (۱۴۲۶). الإسلام واحداً و متعدداً. بیت الحکمه و دارالطلیعه للطباعه و النشر.
- المسدي، عبدالسلام. (۱۹۸۶). كتاب التفكير اللساني في الحضاره العربيه. الدار العربيه للكتاب.
- بخشيان، یاسر، الله‌بدشتی، علی، و ایزدپناه، عباس. (۱۳۹۸). نقش زبان‌شناسی دینی در «فلسفه دین» جان هیک. علم زبان، ۶(۹)، ۳۳۳-۳۶۴. <https://doi.org/10.22054/lj.2019.38784.1175>
- بداوی، السعید محمد. (۲۰۱۷). مستويات العربيه المعاصره في مصر؛ بحث في علاقه اللغة بالحضاره. مکتبه وملتقى علم الأصوات.
- بنت الشاطی، عائشه محمد علي عبدالرحمن. (۱۹۶۲). التفسير البياني للقرآن الكريم. دارالمعارف. <https://lib.eshia.ir/41677/1/10>

- تیلیش، پل. (۱۳۸۱). الهیات سیستماتیک (ترجمه حسین نوروزی). حکمت.
- چامسکی، نوآم. (۱۳۸۴). زبان و اندیشه (ترجمه کورش صفوی). هرمس.
- خسروپناه، عبدالحسین. (۱۳۸۶). معرکه جریان‌ها، زمانه، ۶۵، ۶۲۷۲. <https://www.ensani.ir/fa/article/11084>
- خلف‌الله، محمد احمد. (۱۹۹۹). الفن القصصی فی القرآن الکریم، یلیه عرض و تحلیل بقلم خلیل عبدالکریم. مؤسسه الانتشار العربی.
- دبیرمقدم، محمد. (۱۳۹۳). زبان‌شناسی نظری: پیدایش و تکوین دستور زایشی (چاپ هفتم). سمت.
- سالاری‌راد، معصومه. (۱۳۸۵). نظریه‌های شناختاری و غیرشناختاری زبان دینی. معرفت، ۱۱۱، ۲۴-۹.
- <https://ensani.ir/fa/article/69649>
- سلطانی، سید علی‌اصغر، دهقان نیری، مرضیه، و مقدسی‌نیا، مهدی. (۱۳۹۷). ادب در گفتمان قرآن: گفتگوی موسی (ع) و فرعون در سورة اعراف. مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، ۴۲ (پیاپی ۸)، ۲۳-۱.
- https://quranicstudies.ihcs.ac.ir/article_3827_b54f3d570bc420313.pdf
- شاهین، عبدالصبور. (۱۴۲۷). القراءات القرآنیة فی ضوء علم اللغة الحديث. مکتبه الخانجی.
- <https://quranpedia.net/book/20995>
- شرقاوی، عفت. (۱۹۷۲). اتجاهات التفسیر فی مصر فی العصر الحديث. مکتبه الشباب.
- شعیری، حمیدرضا، پاکتچی، احمد، و رهنما، هادی. (۱۳۹۴). تحلیل فرایندهای گفتمانی در سورة «قارعه»، با تکیه بر نشانه‌شناسی تشبی. جستارهای زبانی، ۴۶ (پیاپی ۲۵)، ۶۸-۳۹.
- https://lrr.modares.ac.ir/article_6389_4eab60e55fe4c7dd567a0be28016bff3.pdf
- عباسیان چالشتی، محمدعلی. (۱۳۹۷). چشم اندازی از یک رویکرد جدید به زبان دینی. معرفت کلامی، ۲۸، ۱۱۲-۹۳.
- <https://kalami.nashriyat.ir/node/790>
- علام، محمد مهدی. (۱۴۰۶). المجمعون فی خمسة وسبعين عاماً. مجمع اللغة العربیه.
- قباهه، فخرالدین. (۱۴۲۸). جذور التحليل النحوي في المدرسة القرآنية القدیمی. دارالغوثانی للدراسات القرآنیة.
- کالر، جانانان. (۱۳۷۹). فردینان دو سوسور (ترجمه کورش صفوی). هرمس.
- کسروی، احمد. (۱۳۴۸). در پیرامون اسلام. پایدار.
- متوکل، احمد. (۱۹۷۶). قرائه جدیده لنظریه النظم عند الجورجانی ضمن لسانیات و سیمانیات. منشورات کلیه الآداب و العلوم الإنسانیة بالرباط، ۱، ۸۷-۹۶.
- مشکوه‌الدینی، مهدی. (۱۳۹۷). دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری (چاپ پانزدهم). دانشگاه فردوسی مشهد.
- معموری، علی. (۱۳۹۲). تحلیل ساختار روایی در قرآن، بررسی منطق توالی وقایع. نگاه معاصر.
- میرعمادی، سید علی. (۱۳۷۸). حروف و اصوات مقدس. نامه فرهنگ، ۳۴، ۷۷-۶۶.
- <https://alefbalib.com/index.aspx?pid=256&PdfID=217468>
- هیگ، جان. (۱۳۶۷). فلسفه دین (ترجمه بهزاد سالکی). الهدی.
- یارمحمدی، لطف‌الله، حق‌شناس، علی محمد، و نیلی پور، مهدی. (۱۳۷۸). بررسی وضعیت علم زبان‌شناسی در ایران. نامه فرهنگ، ۳۴، ۱۱۷-۱۲۵.
- <https://2.189.160.148/file/download/article/20120427102152-5205-314.pdf>

References

- Abasiyan Chaleshtori, M. A. (2018). The perspective of a new approach to religious language. *Ma'rifat-e Kalami*, 9(2), 93-112. <https://kalami.nashriyat.ir/node/790> [In Persian]
- Ajjali, S., Jahed, M., & Kavandi, S. (2022). A study of the linguistic model of rational theology. *Philosophical Meditations*, 12(28), 81-100. <https://doi.org/10.30470/phm.2022.525329.1964> [In Persian]
- Al-Khuli, A. (1952). *Methods of renewal in grammar, rhetoric, exegesis, and literature*. Al-Hay'ah al-Miṣriyyah al-'Āmmah lil-Kitāb. [In Arabic]
- Al-Khuli, A. (2011). Translation of the entry "Tafsir" from the Encyclopedia of Islam (S. Moradpour, Trans.) (A. Alimohammadi, Ed.). *Ketāb-e Māh-e Dīn*, 44, 95-102. <https://origin-ir.magiran.com/p872433> [In Persian]
- Allām, M. M. (1986). *The Academy members over seventy-five years*. Majma' al-Lughah al-'Arabiyyah. [In Arabic]
- Al-Musdi, A. (1986). *Linguistic thought in Arab civilization*. Al-Dar al-'Arabiyyah lil-Kitab. [In Arabic]
- Al-Sharfi, A. (2005). *Islam, one and multiple*. Bayt al-Hikmah & Dar al-Tali'ah lil-Tiba'ah wa al-Nashr. [In Arabic]
- Alston, W. P. (2005). Religious language. In W. J. Wainwright (Ed.), *The Oxford handbook of philosophy of religion* (pp. 234-242). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0195138090.003.0010>
- Asad, M. (2014.). *Islamic encyclopedia*. <http://islamicencyclopedia.org/islamic-pedia-topic.php?id=698>
- Ashouri, D. (2007). *The open language: A research on language and modernity*. Nashr-e Markaz. [In Persian]
- Badawi, A. M. (2017). *Levels of contemporary Arabic in Egypt: A study of the relationship between language and civilization*. Maktabat wa-Multaqā 'Ilm al-Aṣwāt. [In Arabic]
- Bakhshian, Y., Allahbedashti, A., & Izadpanah, A. (2019). The role of religious linguistics in John Hick's "philosophy of religion". *Language Science*, 6(9), 333-364. <https://doi.org/10.22054/lis.2019.38784.1175> [In Persian]
- Beaney, M. (2013). The historiography of Analytic Philosophy. In M. Beaney (ed.). *The Oxford handbook of the history of analytic philosophy* (pp. 30-60). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199238842.013.0029>
- Bint al-Shati, A. M. A. R. (1962). *The rhetorical interpretation of the Qur'an*. Dar al-Ma'arif. <https://lib.eshia.ir/41677/1/10> [In Arabic]
- Cassirer, E. (2020). *The philosophy of symbolic forms: Vol. 2. Mythical thought* (S, G. Lofts, Trans.; P. E. Gordon, Ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429282478>

- Chapman, S., & Routledge, C. (2005). *Key thinkers in linguistics and the philosophy of language*. Edinburgh University Press.
- Crystal, D. (1981). Generating theological language. In J. P. van Noppen (Ed.), *Theolinguistics* (pp. 265-281). Studiereeks Tijdschrift Vrije Universiteit. <https://www.davidcrystal.com/Files/BooksAndArticles/-4898.pdf>
- Culler, J. (2000). *Ferdinand de Saussure* (K. Safavi, Trans.). Hermes. [In Persian]
- Chomsky, N. (2005). *Language and mind* (K. Safavi, Trans.). Hermes. [In Persian]
- Dabir-Moghaddam, M. (2014). *Theoretical linguistics: The emergence and development of generative grammar* (7th ed.). SAMT. [In Persian]
- Greenberg, J. (1979). Rethinking linguistics diachronically. *Language*, 55(2), 275-290.
- Hauser, M. D., Chomsky, N., & Fitch, W. T. (2002). The faculty of language: what is it, who has it, and how did it evolve? *Science*, 298(5598), 1569-1579. <https://doi.org/10.1126/science.298.5598.1569>
- Hick, J. (1988). *The philosophy of religion* (B. Saleki, Trans.). Al-Hoda. [In Persian]
- Hick, J. (1973). *God and the universe of faiths*. Macmillan.
- Hutton, C. M. (1999). *Linguistics and the Third Reich: Mother-tongue fascism, race and the science of language*. Routledge.
- Ibn Ashur, M. T. (2000). *Verification and enlightenment*. Mu'assasat al-Tarikh. [In Arabic]
- Jarvie, I. C. (1993, March 4). Obituary: J. O. Wisdom. *The Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/people/obituary-j-o-wisdom-1495475.html>
- Joseph, J. E. (2004). *Language and identity: National, ethnic, religious*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230503427>
- Kasravi, A. (1970). *On Islam*. Paydar. [In Persian]
- Katz, J. J. (1974). Where things stand now with the analytical/synthetic distinction. *Synthese*, 28, 283-319. <https://doi.org/10.1007/BF00877579>
- Katz, J. J. (2004). *Sense, reference, and philosophy*. Oxford University Press.
- Khalafallah, M. A. (1999). *The narrative art in the Holy Qur'an*. Mu'assasat al-Intishar al-'Arabi. [In Arabic]
- Khosropanah, A. H. (2007). The arena of currents. *Zamaneh*, 65, 62-72. <https://www.ensani.ir/fa/article/11084> [In Persian]
- Kuhn, T. S. (1962). *The structure of scientific revolutions*. University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Ma'mouri, A. (2013). *Structure of narration in the Qur'an: An examination of the logic of the sequence of events*. Negah-e Mo'aser. [In Persian]

- Martinet, A. (1989). Linguistique générale, linguistique structurale, linguistique fonctionnelle. *La Linguistique*, 25(1), 145–154.
- Mir'emadi, S. A. (1999). Sacred letters and sounds. *Nāmeb-ye Farhang*, 34, 66–77. <https://alefbalib.com/index.aspx?pid=256&PdfID=217468> [In Persian]
- Mitchell, B. (1993). *The philosophy of religion*. Oxford University Press.
- Mitchell, B. (1955). Theology and falsification. In A. Flew & A. MacIntyre (Eds.), *New essays in philosophical theology* (pp. 103–105). SCM Press. <https://www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2015/06/FlewHareMitchell-What-Faith-Is.pdf>
- Mitchell, B. (1973). *The justification of religious belief*. Macmillan.
- Mitchell, B. (1990). Newman as a philosopher. In I. Ker & A. G. Hill (Eds.), *Newman after a Hundred Years* (pp. 223–246). Clarendon Press.
- Motavakkel, A. (1976). A new reading of al-Jurjani's theory of nazm. *Manshūrāt Kullīyyat al-Ādāb wa al-'Ulūm al-Insāniyyah bi-al-Ribāt*, 1, 87–96. [In Arabic]
- Meshkatod Dini, M. (2018). *Introduction to Persian transformational syntax* (15th ed.). Ferdowsi University. [In Persian]
- Youssef, O. (2016). *Sept polémiques en islam; parlons-en!* [Seven controversies in Islam; let's talk about it!]. Elyzad.
- Youssef, O. (2020). *Inquiétudes d'une musulmane; propos sur la succession, le mariage et l'homosexualité* [Worries of a Muslim woman; on inheritance, marriage, and homosexuality]. Université Grenoble Alpes.
- Plungyan, V. A. (2011). Modern linguistic typology. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 81(2), 101–113. <https://doi.org/10.1134/S1019331611020158>
- Popper, K., Turner, P. N., & Shearmur, J. (2008). *After the open society: Selected social and political writings*. Routledge.
- Qabawa, F. (2007). *The roots of grammatical analysis in the ancient Qur'anic school*. Dar al-Ghawthani li al-Dirasat al-Qur'aniyyah. [In Arabic]
- Salari Rad, M. (2006). Cognitive and non-cognitive theories of the religious language. *Ma'rifat*, 111, 9–24. [In Persian]. <https://ensani.ir/fa/article/69649>
- Santayana, G. (2012). *The life of reason, or the phases of human progress*. Dover.
- Shahin, A. S. (2006). *The Qur'anic readings in light of modern linguistics*. Maktabat al-Khanji. <https://quranpedia.net/book/20995> [In Arabic]
- Sharqawi, I. (1972). *Trends of exegesis in Egypt in the modern era*. Maktabat al-Shabab. [In Arabic]
- Sho'eyri, H. R., Pakatchi, A., & Rahnema, H. (2015). Tensive semiotics of discourse in surat al-Qariah; A new approach in semiotics of the Quranic discourse. *Language Related Research*, 6(4),

- 39–68. https://lrr.modares.ac.ir/article_6389_4eab60e55fe4c7dd567a0be28016bff3pdf?lang=en [In Persian]
- Soltani, S. A. A., Dehghan Niri, M., & Moghaddasnia, M. (2018). Politeness in the discourse of the Quran: The dialogue of Moses and Pharaoh in Surat al-A'raf. *Quranic Studies and Islamic Culture*, 2(4), 1–23. https://quranicstudies.ihcs.ac.ir/article_3827_b54f3d570bc420313.pdf [In Persian]
- Song, J. J. (2010). Setting the stage. In J. J. Song (Ed.), *The Oxford handbook of linguistic typology* (pp. 1–6). Oxford Handbooks Online. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199281251.013.0001>
- Tillich, P. (2002). *Systematic theology* (H. Norouzi, Trans.). Hekmat. [In Persian]
- Wasow, T. (2003). Generative grammar. In M. Aronoff & J. Resnik-Miller (Eds.), *The handbook of linguistics* (pp. 295–318). Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470756409.ch12>
- Wittgenstein, L. (1984). *Culture and value* (P. Winch, Trans.). University of Chicago Press.
- Yarmohammadi, L., Haghshenas, A. M., & Nilipour, M. (1999). An analysis of the linguistic science in Iran. *Nameh-ye Farhang*, 34, 117–125. [In Persian] <https://2.189.160.148/file/download/article/20120427102152-5205-314.pdf>